

DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2020-79.2-28>

УДК 37(091)(438=161.2)

Шагала Л.Б.

Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка

ОСВІТНІ ТРАНСФОРМАЦІЇ ЯК ПЕРЕДУМОВА ФОРМУВАННЯ СИСТЕМОГО ХАРАКТЕРУ УКРАЇНСЬКОГО ШКІЛЬНИЦТВА У ПОЛЬЩІ

Анотація. У статті розглядається питання варіативності розвитку українського шкільництва у Польщі, що зумовлено відповідними суспільно-політичними обставинами, нормативно-правовою базою щодо статусу нацменшин. Окреслено процеси освітніх трансформацій як на всій території Польської держави, так і на українських етнічних землях, які входили до її складу у різні історичні періоди. Зазначено суперечливі суспільні тенденції стосовно шкільного навчання. Увага зосереджена на періоді, який безпосередньо передував створенню мережі українських шкіл та формуванню системного характеру українського шкільництва у Польській державі у середині 20 ст., а саме на визначальних повоєнних подіях позначених переселенням корінного українського населення, на лібералізації суспільних відносин 50-х років. Підкреслено роль Українського суспільно-культурного товариства у поживленні культурно-освітнього життя української нацменшини, що уможливило легалізацію пунктів навчання, відкриття українських класів та шкіл у Польщі.

Ключові слова: українське шкільництво, рідна мова, нацменшина, суспільно-культурне життя, шкільне навчання.

Shahala Lesia

Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University

EDUCATIONAL TRANSFORMATIONS AS A PREREQUISITE FOR THE SYSTEMIC CHARACTER OF UKRAINIAN SCHOOLING IN POLAND

Summary. The spiritual development of the Ukrainian nation was promoted by the state of education which is an integral element of its culture. The article deals with the issues of variability in the development of Ukrainian schooling in Poland which was caused by the relevant social and political conditions, as well as the legal status of national minorities. A short outline of the history of people's education at the times of the Austrian Empire, the Austro-Hungarian rule and the Polish State has been provided. Controversial trends in social relations concerning school education are presented. The inevitable realization of educational reforms was conditioned by the fact that the authorities realized the importance of education for the development of the state with polyethnic population, on the other hand they kept it under their strict control which was often accompanied by violating the basic people's rights to preserve their national identity while obtaining a proper education and observing their traditions. The process of transformations in the sphere of education, both on the territory of the entire Polish state and on Ukrainian ethnic lands within the state in different historical periods, have been outlined. It has been observed that schooling in Poland has its stages which do not coincide with the dynamics of Ukrainian national minority schooling. The focus of our attention is the period closely preceding the formation of the systemic character of Ukrainian schooling in Poland in the mid 20-th century: the crucial post-war events marked by the deportation of ethnic Ukrainians from their territories; the liberalization of social relations in the 1950s. The role of the Ukrainian Social and Cultural Society in the revival of the cultural and educational life of the Ukrainian national minority is emphasized. The Society's activities contributed greatly to make the existing places of small group learning (the so called 'cells of learning') function legally, start Ukrainian classes and open Ukrainian schools in Poland. The national content of the educational process, the struggle for the right of the children from Ukrainian families to learn their native language has been pointed out.

Keywords: Ukrainian schooling, native language, national minority, social and cultural life, school education.

Постановка проблеми. Взаємовідносини між польським та українським народами мають тривалу історичну традицію, що проявлялася як у суспільно-політичній, економічній сферах, так і культурно-освітньому житті обох націй. Українські етнічні групи, що проживають на території сучасної Польщі, відносяться до автохтонного населення, які до середини ХХ століття найбільш компактно заселяли такі землі, як Підляшшя, Холмщину, Лемківщину і Надсяння.

Освітньо-виховна сфера є невід'ємною складовою культури кожного народу. Порушення усталеного порядку життєдіяльності носіїв національної культури призводить до обмеження – часто і позбавлення – основних прав, серед яких право розвивати традиції, плекати рідну мову, що є визначальним для збереження національної ідентичності. Стосовно історії українського

шкільництва на землях, які перебували під окупацією різних держав, у тім числі й Польської, то вона полягає у протистоянні, боротьбі за національний освітній зміст.

Розвитку сучасної системи українського шкільництва у Польщі передував тривалий період її формування. До середини 50-х рр. минулого сторіччя, – коли виникла низка пунктів, класів, а згодом і шкіл з українською мовою навчання, – освітні трансформації на українських етнічних землях проходили на тлі суперечливих соціально-політичних процесів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Увага науковців зосереджувалась на переосмисленні історико-політичних подій, що мали місце в історії України та Польщі, аналізі розвитку українського шкільництва в Польщі на різних етапах. Проблема українського шкільництва

присвячені науково-педагогічні праці, які стосуються розвитку школи і педагогічної думки за межами України (А. Василюк, Б. Гальчак, В. Гомоннай, В. Євтух, В. Кемінь [5], Г. Купріянович. Помітний внесок у дослідження цієї проблематики зробили сучасні польські вчені (А. Коженювська, М. Жміроховська), серед них і науковці українського походження: Я. Грицьковян [1; 2; 11], Р. Дрозд, М. Козак [10], М. Сирник [7], П. Тима та інші, котрі були активними учасниками змагань за відстоювання національного змісту освітньо-виховного процесу, виборювання права на вивчення рідної мови дітьми з українських родин, і у своїх публікаціях порушують питання українського шкільництва в інонаціональному середовищі.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. У наукових працях досліджується неоднорідність розвитку українського шкільництва у Польщі. Варіативність цього процесу зумовлена відповідними суспільно-політичними тенденціями. Втім підходам до організації шкільного навчання властивий певний суперечливий характер. З одного боку усвідомлення значення освіти для розбудови держави із поліетнічним складом населення та надання освітньої можливості представникам нацменшин, а з іншого – суворий контроль над освітнім процесом, суспільно-культурним життям з боку держави, що супроводжувалося порушенням базового права на збереження національної ідентичності, вивчення рідної мови.

Мета статті. Виклад пропонованого матеріалу передбачає висвітлення освітніх трансформацій в умовах суперечливих суспільних тенденцій у Польщі, що стосувалися шкільного навчання дітей з українських родин, а саме у період, який передував утвердженню системного характеру українського шкільництва у Польській державі у середині ХХ ст.

Виклад основного матеріалу. Духовному розвитку українського народу на українських землях сприяв стан в галузі освіти як органічної складової культури. Тривалий час в Україні школи при церквах, монастирях, чи єпископських осередках були центрами освіти для місцевого населення. Церковний характер навчання зберігся до XVI ст. Від того часу і до першої половини XVII ст. – період братських шкіл, які згодом поступаються місцем школам уніатським.

Українські етнічні території, які входили до складу інших державних утворень, мають у своєму спадку багате культурне надбання. Входження Галичини до Австрії сприятливо позначилося на розвитку шкільництва краю. Школи розбудовуються, модернізуються методи навчання. Втім мали місце певна германізація школи, та намагання полонізації українців з боку польських кіл [3].

Ще до входження Перемишля та Надсяння до складу Австрійської монархії у Львові відкрито першу Греко-католицьку духовну семінарію (1783 р.) для галицьких українців, що стало початком створення вищих теологічних шкіл. Перша руська гімназія для українського населення починає функціонувати при Львівському університеті, роботу якого відновлено у 1817 році імператором Францом І. Слід також відзначити, що з 1848 року при університеті почала функціонува-

ти кафедра руської філології, яку очолив відомий педагог та просвітник Яків Головацький. Окремі дисципліни почали вестися українською мовою.

Як і Львів, Перемишль також був центром національно-духовного відродження краю. Наприклад, у 1818 році у Перемишлі створено Дяковчительський інститут, який тривалий час залишався єдиною установою в Галичині, де готували вчителів. Згодом тут було відкрито шестикласну гімназію, у якій, завдяки зусиллям відомого педагога та священника Й. Левицького, запроваджено викладання української мови як обов'язкової дисципліни для всіх учнів [5, с. 74].

Тридцять років XIX ст. вважаються початком розвитку українських шкіл. У 1850 р. тут налічувалося біля 1500 народних шкіл з українською мовою викладання. Та з 70-х років почався похід поляків на знищення української школи, на захист якої виступив невеликий гурток українських громадян. У 1881 р. цей гурток заснував у Львові «Руське (Українське) педагогічне товариство», яке згодом перетворилося у товариство «Рідна школа» [10, с. 84–86].

Після утворення в 1867 році Австро-Угорської монархії землі Галичини перейшли фактично підпорядкування польській адміністрації. Це призвело до занепаду українського шкільництва, переходу на польську мову викладання у різних навчальних закладах. Закон Про національну мову викладання у народних школах, прийнятий австрійським урядом як необхідна умова збереження єдності монархії та надання певної автономії поневоленим народам, не сприяв розвитку українського шкільництва. У цей період стає очевидною диспропорція у кількості навчальних закладів з українською мовою викладання: у містах з переважаючим польськомовним населенням народні школи перейшли на польську мову навчання, як рідну для більшості учнів, а в сільській місцевості збереглися переважно школи з українською мовою викладання. Проте передові українські громадські діячі й педагоги продовжували боротьбу за відродження українського шкільництва. Завдяки цим зусиллям у 1888 році було відкрито перші паралельні україномовні класи при польській гімназії у Перемишлі.

У духовному відродженні Галичини важливу роль відіграла культурно-просвітницька робота педагогічних товариств. Поміж членів Українського педагогічного товариства (від 1912 р.) у різні роки були такі відомі педагоги, священники, культурні й громадські діячі, як о. Яновський (перший голова), о. В. Ільницький, О. Макарушка, о. Т. Войнаровський, А. Вахнянин, Р. Заклинський, К. Паньківський, Ю. Романчик, о. О. Степанович, В. Шухевич та ін. Будучи створеним на протидію дискримінації українських народних шкіл, педагогічне товариство взяло на себе просвітницькі функції. Головні завдання, прописані у його статуті, передбачали надання допомоги українцям народу у заснуванні шкіл з українською мовою викладання, виданні дитячої й науково-популярної літератури, заснуванні бурси для бідних учнів, сприянні змінам у навчальних планах тощо [8]. Увагу на значній ролі громадсько-просвітницьких товариств у формуванні національної свідомості жителів Галичини і розбудові українського шкільництва акцентує О. Совгар [7].

Можемо констатувати, що результатом діяльності педагогічного товариства наприкінці XIX – початку XX ст. стало підвищення рівня освіченості населення на західноукраїнських землях, поширення ідей національного відродження серед українців Галичини, покращення розвитку українського шкільництва на демократичних засадах.

Українське галицьке шкільництво зазнало великих втрат у результаті Першої світової війни. Після її завершення до складу Другої Речі Посполитої увійшли етнічні українські землі. Зважаючи на політичність країни, у Конституції Польської Республіки прописувалися права національних меншин.

Слід зазначити, що на момент встановлення кордонів Польської держави, на її території вже існували різноманітні школи з власними навчальними системами. Так, у східних воєводствах, куди входили етнічні українські землі, шкільна система також була розрізною. Зокрема на території Східної Галичини функціонувала значна кількість національних шкіл з власною традицією викладання [5, с. 92].

У час державності ЗУНР, який був нетривалим, відбудовою шкільництва займався Державний секретаріат освіти, зберігши австрійську організацію шкільництва та адаптувавши навчальні плани до нових суспільних відносин. З приходом польської влади на українських землях Галичини була добре налагоджена справа шкільного навчання. У перші роки її панування зберігається австрійський шкільний устрій очолюваний львівською Крайовою Шкільною Радою. У 1921 р. цей устрій та шкільна адміністрація уніфікуються у всій Польській державі [3].

Уже з перших років своєї незалежності Польща почала реалізовувати освітні реформи, розуміючи важливість значення освіти для розбудови держави та національної ідентичності. Декрет про обов'язкове безкоштовне семирічне навчання, яке охоплювало всі верстви населення, став основою закону про школи (1924 р.), який регламентував освітню політику Польщі до 1932 року. Згідно з цим законом національні школи утримувалися громадами, а держава надавала підтримку тільки утравістичним (двомовним) школам, які сприяли асиміляції нацменшин, оскільки навчання там проводилося польською мовою, за винятком однієї дисципліни – рідної мови. Висувалися певні умови для відкриття публічних шкіл з мовою навчання нацменшин: якщо кількість учнів, що розмовляють однією національною мовою складала більше 25% і якщо щонайменше 40 батьків, діти яких були відповідного шкільного віку, належали до одного шкільного округу [4, с. 499]. Зауважимо, що шкільна реформа 20-х років XX ст. стала своєрідним лакмусовим папірцем самоідентифікації місцевого населення. Здебільшого вчителі національних шкіл дотримувалися антидержавної пропаганди, що було пов'язано з ідейною підтримкою Західноукраїнської народної республіки, яка у цей період зазнала поразки. Через побоювання національних рухів, осередками яких було українське й білоруське освітнє середовище, Польська держава намагалася ліквідувати національні школи.

Відверта полонізація та закриття українських шкіл тривали до прийняття у 1932 році двох на-

ступних шкільних законів. Відповідно до них уся шкільна система зазнала докорінних змін. Було впроваджено триступеневу систему початкових шкіл: чотирикласна школа – першого ступеня, шестикласна – другого і семикласна – третього. Проте семирічне навчання зреалізувалося частково. В освітній реформі штучно створювався розрив у три класи, що позбавляв випускників семирічної школи, можливості вступу до гімназії. Нові закони стали на перешкоді у здобутті вищої освіти, особливо для мешканців сільської місцевості, які складали переважну більшість на західноукраїнських землях Польської держави.

Отже, шкільні реформи стосовно українського населення у міжвоєнний період носили дуалістичний характер: з одного боку – секуляризація освіти та доступ до неї усім верствам населення, а з іншого – відверта полонізація населення, позбавлення українського населення права навчати своїх дітей рідною мовою.

Дискримінація українців призвела до поширення просвітницько-педагогічних товариств «Рідна школа» та «Просвіта», діяльність яких сприяла підвищенню загальнокультурного рівня сільської молоді Східної Галичини та Західної Волині. Варто зауважити, що у міжвоєнний період фактично усі громадські, педагогічні чи національно-культурні товариства знаходилися під митрополичим впливом. Зазначимо, що діяльність церкви особливо помітна у навчально-виховному процесі в умовах полікультурного середовища.

У період Другої світової війни польське шкільництво опинилося у підпіллі. Під час окупації було дозволено функціонування тільки чотирирічної початкової школи. Додамо, що у так званих «народних школах» навчання проводилося рідною мовою для місцевого населення, а вивчення німецької мови починалося з четвертого класу.

Після окупації всіх українських земель німцями в 1941 р. на західних теренах під суворим контролем допускалася певна українська культурно-освітня діяльність. Підставою для функціонування народних та професійних шкіл були воєнні потреби німецької влади [3].

Для розвитку українського шкільництва в післявоєнній Польщі характерні варіативні суспільно-політичні тенденції. Вони створювали у різні етапи основу для продуктивних нововведень і докорінних змін.

У повоєнний період суспільна атмосфера, яка склалася для українців в 40-х – 50-х рр. XX ст. була складною. У рамках акції «Вісла» масове переселення українців з рідних місць на північно-західні землі призвело до втрати переємності культурних традицій. Вони були позбавлені в 1947–1956 рр. права плекати національні звичаї, рідну мову. Сутність заходів полягала в асиміляції українського населення, насамперед – молоді [10], а звідси – й повній ліквідації освітньо-виховних осередків з українською мовою навчання.

Можемо констатувати, що фактично у перші повоєнні роки українські школи у Польській республіці не функціонували. Суспільні утиски, що мали місце наприкінці 40-х та 50-х років, призвели до руйнації традицій українського шкільництва у Польщі. Утім воно консолідувалося докола духовних осередків.

Разом із тотальним переселенням українців на північно-західні землі Польщі відбулася насильницька ліквідація структур УГКЦ. Важливо підкреслити, що зв'язок церкви і українського шкільництва завжди мав певну специфіку. Позитивну оцінку діяльності церковних структур щодо їхньої ролі в становленні та розвитку українського шкільництва у Польщі у своїх працях дає Я. Грицковян [1, с. 71]. Культурно-освітнє життя українців зазнало непоправних втрат. Проте духівники продовжували свою місію у глибокому підпіллі у різних місцевостях Польщі, де проживали насильно переселені українці. Як наголошує Я. Грицковян, це служіння уособлювало не тільки релігійну прив'язаність української родини до церкви, але й свідчило про нерозривний зв'язок з українською обрядовістю, народними звичаями. Тому й закономірно, що педагог, який сам пережив ці події, розглядає вказані аспекти виховного значення в одному комплексі [11, с. 166–167].

Особливу роль в іншокультурному просторі відіграє рідна мова, яка консолідує людей в одну національну спільноту. Завдяки зусиллям української спільноти було прийняте важливе рішення стосовно українського шкільництва, що припало на 1952 рік. Тоді Міністерство освіти Польщі ухвалило низку постанов, які дозволяли введення української мови в польських школах. Розглядалася можливість створення української освіти або класів з українською мовою навчання. Розпорядження Міністерства освіти від 20 серпня 1952 року регулювало форми навчання українських дітей рідною мовою. На його підставі в 1952/53 навчальному році розпочали діяти 24 пункти навчання для 487 дітей [6, с. 120].

Зважаючи на велике розпорошення українців, основою навчання стали уроки української мови як додаткового предмету. Навчання можна було проводити для щонайменше 10 учнів протягом 3 годин на тиждень, починаючи з другого класу в школах або у комплектних класах. Встановлений поріг до 10 учнів у багатьох випадках сприяв непереборні труднощі в організації навчально-виховного процесу [12, с. 219].

Пункти навчання були єдиною формою організованого навчання українських дітей рідною мовою у 1952–1956 рр. Пожвавленню цієї діяльності сприяло розпорядження Міністерства Освіти Польщі № 505/6456/ 56 від 4 грудня 1956 року, де містився дозвіл на утворення пунктів навчання української мови за умови, якщо кількість учнів в такому пункті буде не менше семи. Зміна умов життєдіяльності української меншини дала поштовх очевидному збільшенню числа учнів.

1956 рік позначений низкою значущих для української спільноти подій. На цей рік припадає об'єднання представників української національної меншини в Українське суспільно-культурне товариство (УСКТ), яке було покликане піклува-

тися про культурні потреби українців, відновити освітні структури. Саме тоді починається суттєвий покращення у розвитку навчання української мови у польському культурному просторі.

Того ж року були створені дві початкові школи з українською мовою навчання – у Баях Мазурських та Ярошівці. До цього часу українську мову вивчали у пунктах навчання, кількість яких стає 141. За підрахунками М. Сирника, у 1956/1957 навчальному році в школах і пунктах навчання в Польщі українську мову вивчали 2649 дітей з українських родин [6, с. 122–123]. У наступні роки збільшується число початкових шкіл з рідною мовою навчання, і наприкінці 50-х – початку 60-х рр. у Польщі функціонувало дев'ять українських шкіл.

Загалом суспільно-культурна діяльність української національної меншини набула інтенсивного пожвавлення після 1956 р. У рамках УСКТ працювало п'ять воеводських відділень.

Розвиток освіти в Польщі містить окремі віхи, які не співпадають з динамікою розгортання шкільництва української національної меншини. Прослідковується те, що українське шкільництво у Польщі розвивалося неоднорідно. Тенденції українського шкільництва визначали суспільно-політичні обставини. Процесу становлення українського шкільництва як системи передувало безпосередньо післявоєнний етап (1945–1952 рр.). Лібералізація суспільних відносин у 1952–1956 рр. сприяла легалізації пунктів навчання у чисельно найбільших скупченнях українських родин. Заснування УСКТ стало початком пожвавлення суспільно-культурного життя української нацменшини, що уможливило відкриття українських класів та шкіл Польщі, вивчення рідної мови, що відіграє істотну роль у збереженні почуттів національної ідентичності.

У наступні десятиліття на розвитку українського шкільництва позначалися різні гальмівні причини, головні з яких полягають в асиміляційних процесах і зменшенні кількості активних носіїв української мови в Польщі, а також у порушенні контактів між українськими родинами в умовах розпорошення в багатьох воеводствах. Я. Грицковян вважає «розсіяність українських родин» однією з найбільших вад, що були на перешкоді діяльності вчителів в українських школах [2, с. 3].

Висновки і пропозиції. Загалом можемо зазначити, що українське шкільництво у сучасній Польщі характеризується системністю, і вивчення української мови відбувається на всіх освітніх ланках: дошкільних закладах, початкових школах, гімназіях та загальноосвітніх ліцеях. У зв'язку з чим подальші дослідження вбачаються у напрямку вивчення проблем, пов'язаних із навчанням дітей з українських родин, які долучаються до навчального процесу, потрапляючи в умови іншокультурного середовища в силу міграційних процесів.

Список літератури:

1. Грицковян Я. З історії української католицької парохії в Кошаліні (1971–2003). *Український альманах*. 2004. С. 65–73.
2. Грицковян Я. Методика навчання української мови та літератури. Посібник для вчителів української мови в Польщі. Варшава, 1998. 231 с.
3. Енциклопедія українознавства: у 3 т. / НАН України, Інститут української археографії; НТШ у Сарселі; Фондація Енциклопедії України в Торонто. URL: <http://litopys.org.ua/encycl/eui086.htm> (дата звернення: 24.09.2016).

4. Зашкільняк Л.О., Крикун М.Г. Історія Польщі: від найдавніших часів до наших днів. Львів, 2002. 752 с.
5. Кемін В.П. Українське шкільництво у країнах Центральної, Східної та Південно-Східної Європи (1918–1996 рр.) : дис. ... доктора пед. наук : 13.00.01. Київ, 1997. 361 с.
6. Сирник М. Стан навчання української мови у Польщі після виселення 1947 року. *Українознавство*, 2005. № 4. С. 122–128.
7. Совгар О.М. Становище національної школи на теренах Східної Галичини у другій половині XIX – на початку XX століть. – Народна освіта URL: https://www.narodnaosvita.kiev.ua/?page_id=2339 (дата звернення: 22.03.2020).
8. Статут Руського Товариства Педагогічного. Львів, 1881. С. 1–15.
9. Українська культура : лекції за ред. Д. Антоновича. Київ : Либідь, 1993. 592 с.
10. У пошуках правди про акцію «Вісла» : зб. доповідей і матеріалів конференції / упоряд. М. Козак. Перемишль : ОУП, 1998. 192 с.
11. Hryckowian J. O sytuacji edukacyjnej mniejszości ukraińskiej na Pomorzu Środkowym (1956–1996). *Pomerania Ethnica. Mniejszości narodowe i etniczne na Pomorzu Zachodnim* / Praca zbiorowa pod red. Marzeny Giedroją, Janusza Mieczkowskiego. Szczecin, 1998. S. 161–168.
12. Ukraina – Polska. Kultura. Wartości. Zmagania duchowe / Pod red. R. Skeczkowskiego, R. Drozda, J. Hryckowiana, M. Zymomrii. Koszalin, 1999. 311 s.

References:

1. Hrytskovian, Ya. (2004). *Z istorii ukraïnskoi katolytskoi parokhii v Koshalini (1971–2003)*. [From the history of Ukrainian Catholic community in Koshalin (1971–2003)]. *Ukrayinskyi almanakh* [Ukrainian Almanac]. Warsaw, pp. 65–73. (in Ukrainian)
2. Hrytskovian, Ya. (1998). *Metodyka navchannia ukraïnskoi movy ta literatury. Posibnyk dlia vchyteliv ukraïnskoi movy v Polshchi* [Methods of teaching the Ukrainian language and literature. A Guide for Teachers of Ukrainian in Poland]. Varshava Publ., 231 p. (in Ukrainian)
3. Institute of Ukrainian Archeography of the Ukrainian Academy of Sciences (1994-95). *Entsyklopedia ukraïnoznaustva* [Encyclopedia of Ukrainian studies] (electronic edition). Available at: <http://litopys.org.ua/encycl/eui086.htm> (accessed 24 March 2020).
4. Zashkilniak, L.O., & Krykun, M.H. (2002). *Istoriia Polshchi: vid naidavnishykh chasiv do nashykh dniv* [History of Poland: from the old days up to the present]. Lviv, 752 p. (in Ukrainian)
5. Kemin, V.P. (1997). *Ukrainske shkylnytstvo u krainakh Tsentralnoi, Skhidnoi ta Pivdenno-Skhidnoyi Yevropy (1918–1996)* [Ukrainian schooling in Central, Eastern and South-Eastern Europe (1918–1996)] (PhD Thesis). Kyiv, 361 p.
6. Syrnyk, M. (2005). *Stan navchannia ukraïnskoi movy u Polshchi pislia vyseleńnia 1947 roku* [State of teaching Ukrainian in Poland after the deportation in 1947]. *Ukrayinoznaustvo*, no. 4, pp. 122–128. (in Ukrainian)
7. Sovhar, O.M. (2014). Stanovyshche natsionalnoi shkoly na terenakh Skhidnoi Halychyny u druhi polovyni XIX – na pochatku XX stolit. [State of the National School on the Territory of Western Galicia in the second half of the XIX-th – beginning of the XX-th century]. *Narodna osvita* [People's Education] (electronic journal), no. 2(23). Available at: https://www.narodnaosvita.kiev.ua/?page_id=2339 (accessed 22 March 2020).
8. Rus' Pedagogical Society (1881). *Statut Rus'koho Tovarystva Pedahohichnoho* [Charter of the Rus Pedagogical Society]. Lviv: RTP.
9. Antonovych, D. (ed.) (1993). *Ukrainska kultura: lektsii* [Ukrainian culture: lectures]. Kyiv: Lybid. (in Ukrainian)
10. Kozak, M. (ed.) (1998). *U poshukakh pravdy pro aktsiu «Visla»* [In search of the truth about the Visla operation]. Przemysl: OUP. (in Ukrainian)
11. Hryckowian, J. O sytuacji edukacyjnej mniejszości ukraińskiej na Pomorzu Środkowym (1956–1996) / J. Hryckowian // *Pomerania Ethnica. Mniejszości narodowe i etniczne na Pomorzu Zachodnim* / Praca zbiorowa pod red. Marzeny Giedroją, Janusza Mieczkowskiego. Szczecin, 1998. S. 161–168.
12. Ukraina – Polska. Kultura. Wartości. Zmagania duchowe / Pod red. R. Skeczkowskiego, R. Drozda, J. Hryckowiana, M. Zymomrii. Koszalin, 1999. 311 s.